

FORMAȚIA INTELECTUALĂ A LUI PLUTARCH

Odată stabilite principalele aspecte ale vieții religioase a Egiptului greco-roman, în general redate fidel de către Plutarch în *De Iside*, dar și în alte lucrări din vasta sa operă (atât în „*Vitae*“, cât și în „*Moralia*“), se impune definirea formației intelectuale a gânditorului din Chaeroneea. Educația, studiile, gândirea filosofică și teologică vor constitui repere absolut necesare pentru a determina caracterul capodoperei sale filosofico-religioase de bătrânețe, **Περὶ Ἰσιδος καὶ Ὀσίριδος**.

După cum au remarcat *R. Flacelière* și *J. Irigoien*, este ciudat faptul că Plutarch, cel care a descris viața unor personalități grecești și romane, nu și-a redactat propria biografie¹. Totuși, prin intermediul operei sale a redat anumite aspecte sau episoade ale propriei vieții. Mai mult, datorită laborioasei activități pe care a întreprins-o, ne-au rămas mărturii despre personalitatea sa.

Documentația de care dispunem nu ne permite să stabilim cu exactitate nici data nașterii, nici cea a morții sale². Plutarch a provenit dintr-o familie înstărită din Chaeroneea, ceea ce i-a permis să beneficieze de o educație aleasă. Mărturie ne stau perioada petrecută la Athena, dar și o serie de călătorii pe care le-a întreprins în diferite zone ale Greciei sau ale Imperiului Roman. Familia se pare că a jucat și un alt rol, de altfel decisiv, și anume în privința orientării spirituale a tânărului³. O altă influență s-a datorat lui *Ammonios*⁴, care prin formația sa platonice a reușit să determine definitiv orientarea filosofică a tânărului. Desigur, la Athena epocii lui Nero, Plutarch a avut posibilitatea să studieze toate marile doctrine ale epocii, înainte de toate stoicismul și epicureismul, dar nu i-au fost străine nici învățăturile lui Aristotel și cele ale școlii peripatetice. Plutarch, cel care a elogiat în lucrările sale întotdeauna Athena, se va întoarce ulterior cu plăcere de mai multe ori în capitala spirituală a Greciei, acolo unde i se ofereau „...multe facilități de studiu, grație abundenței de cărți și de conferințe de toate felurile“⁵.

Din punctul nostru de vedere, un rol aparte revine unui alt episod din viața lui Plutarch și anume vizita sa în Alexandria, care a constituit un subiect de controversă printre cercetători. Incontestabile ni se par următoarele fapte: Plutarch a vizitat cu siguranță Alexandria, deoarece el însuși vorbește de un asemenea sejur într-una din operele sale⁶; acolo, fiind un tânăr dornic de a acumula noi cunoștințe, de a se confrunța cu noi realități, cu siguranță a intrat în contact cu preoții indigeni elenizați, dar mai ales cu filosofi și oameni de știință. Ceea ce putem eventual deduce, fără a depăși limitele speculației, sunt următoarele: nu putea să nu viziteze instituțiile celebre ale orașului, ne referim la *Museion* și la *Biblioteca*, maniera în care a luat cunoștință cu învățăturile faraonice s-a înscris perfect în mentalitatea „eclectică“, dar predominant platonice, a gânditorului din Chaeroneea, întocmai datorită faptului că vechii egipteni n-au exclus existența mai multor răspunsuri la unele realități date. Dacă ar fi să analizăm durata sejurului său alexandrin, înclinăm să acceptăm opinia lui *R. Flacelière* și *J. Irigoien*, și anume că a petrecut acolo mai mult timp, probabil câteva luni⁷. În schimb, nu credem că a vizitat și regiunile Văii Nilului, deoarece cunoștințele de care avea nevoie pentru o informare cât de cât corectă asupra gândirii vechilor egipteni le-a putut dobândi și în regiunea Deltei. Spre sfârșitul domniei lui

Nero, nordul provinciei romane aflate în discuție poseda deja centre importante de răspândire a învățăturilor despre Isis și Osiris, sau mai degrabă despre ciclul osiriac. Deși această vizită a influențat în mare parte gândirea lui Plutarch, nu se poate afirma că ea a stat la baza informațiilor oferite în *De Iside*; de altfel, analizând sursele lui Plutarch vom observa că datele culese personal de pe teritoriul egiptean au o pondere mult mai redusă comparativ cu cele preluate din lucrările scriitorilor și gânditorilor clasici.

Evident, Plutarch nu putea ocoli centrul politic și spiritual al Imperiului, ne referim la Roma, pe care l-a vizitat pentru prima dată spre sfârșitul domniei lui *Vespasian*⁸.

După această primă etapă a vizitelor și implicit a formării sale intelectuale, Plutarch se va reîntoarce la Chaeronea (după anul 90 d. Hr.), unde va începe perioada cea mai prolifică a creativității sale. În conformitate cu opinia specialiștilor această revenire a lui Plutarch în Grecia s-ar fi datorat sfârșitului domniei lui *Domitian*, iar etapa în cauză din viața lui se poate considera un veritabil „exil interior”⁹. După *C. P. Jones*¹⁰ creativitatea lui Plutarch se datorează noii sale libertăți. Odată ce tiranul Domitian a fost asasinat, el, ca și alți gânditori, a avut posibilitatea de a se exprima liber. Plutarch a înțeles că nu are ce căuta în viața politică a Romei, având în vedere faptul că a acceptat sau cel puțin nu s-a opus domniei lui Domitian.

Ca atare, el și-a concentrat forțele spre alte preocupări, mai puțin „periculoase”. Această atitudine a fost compensată printr-o importantă activitate literară și printr-o poziție proeminentă în politica locală și religioasă de la Delphi. Destul de tânăr, el a acceptat să devină preot al lui Apollo la Delphi; poate că un rol aparte i-a revenit indirect lui Platon, cel care considera oracolul de la Delphi „...așezat unde-i buricul pământului...” și „...călăuza sfântă a tuturor oamenilor...”¹¹. Deși unii autori consideră faptul că oracolul în discuție va dobândi din nou o faimă între domniile lui *Traian* și *Marc Aureliu*, realitatea este mai nuanțată. Delphi, mai precis oracolul său, nu va mai reprezenta aceeași importanță ca în epocile precedente, dar un lucru pare a fi cert: Plutarch a fost una dintre acele personalități care au contribuit la revirimentul faimei acestuia¹². Trebuie remarcat faptul că Plutarch a devenit nu numai preotul oracolului¹³, dar și epimelet al Amphictionilor¹⁴, astfel obținând cetățenia orașului, ca și în cazul Athenei și Romei.

Referințele la perioada de sfârșit a vieții lui Plutarch, provenite prin intermediul informațiilor conservate în *Lexiconul Suda*¹⁵ și *Cronologia lui Eusebius*¹⁶ reprezintă încă subiecte controversate pentru oamenii de știință.

După *F. E. Brenk*: „Plutarch was at heart a philosopher rather than... a biographer”¹⁷, afirmație care este justă, însă pe lângă faptul că era un **φιλόσοφος** renumit, Plutarch a fost instruit în toate științele epocii sale, beneficiind de o curiozitate imensă. Se poate considera un erudit foarte bine informat, întruchipând idealul lui **πεπαιδευμένος άνθρωπος**¹⁸.

În timpul vieții lui Plutarch doctrina filosofică predominantă a fost *stoicismul*, iar către secolul II d. Hr. noțiunile de stoicism și filosofie se suprapuneau în bună măsură¹⁹.

În întreaga sa carieră Plutarch s-a considerat un opozant al stoicilor, fără a avea din partea lor influențe notabile, aceasta datorită faptului că principiile care-i călăuzeau filosofia și prin urmare concepția sa despre lume n-au coincis cu dogmele fundamentale ale stoicismului²⁰. Cu toate acestea, multe dintre cunoștințele sau chiar prietenii săi au fost stoici, ori influențați de gândirea stoică²¹. Motivația acestui fapt este simplă: pentru Plutarch existau stoici pe care-i privea cu respect, dar această simpatie față de ei se referea la calitățile lor și nu la ideile emise, iar pe alții i-a considerat lipsiți de orice respect sau chiar ridicoli. Recent *J. P. Hershbell* a oferit o listă aproape completă a lucrărilor antistoice ale lui Plutarch, scoțând în

evidență faptul că inclusiv în operele sale care nu au fost orientate în mod special împotriva stoicilor el îi critica²².

Se pare că Plutarch, cel puțin așa cum reiese din lucrările sale, n-a fost preocupat de ideile reprezentanților contemporani ai stoicismului, cum ar fi *Seneca* sau *Epicet*²³. Autorul din Chaeronea a polemizat mai ales cu reprezentanții stoicismului timpuriu. Pe *Hecaton*, *Panaitios* sau *Poseidonios* i-a denumit în general „filosofi”²⁴. Aceasta desigur nu însemna că informațiile lui Plutarch despre stoici s-au oprit la Chrysippos, dar putem vorbi în cazul lui de existența unui stoicism cunoscut prin intermediul tradiției, implicit al cărților și de o filosofie stoică vie, la care a avut acces personal.

Cazul lui Chrysippos nu trebuie să ne mire, deoarece el a fost considerat autoritatea cea mai importantă a filosofiei stoice în timpul vieții lui Plutarch²⁵. Ca atare, citatele sau parafrazările care provin din lucrările lui Chrysippos sunt numeroase în opera lui Plutarch²⁶.

Raporturile lui Plutarch cu stoicii au fost considerate mai mult sau mai puțin importante de către cercetători. După unii, Plutarch a fost un oponent al lor în timpul întregii sale vieți, după alții ar fi fost un gânditor eclectic, care a oscilat între *Academie* și *Stoa*, iar în cele din urmă, există păreri conform cărora el ar fi fost un stoic fără voia sa. *D. Babut* a fost cel mai aprig susținător al primei teze, care în ansamblul ei ni se pare justă. Însă trebuie subliniat faptul că inclusiv Plutarch n-a rămas neinfluențat de stoici. Exemple elocvente în acest caz sunt *De E apud Deiphlos* 386 E- 387 A și *De Iside* 377 E- 378 A²⁷. Nici în aceste cazuri, alese la întâmplare, dar mai ales în ultimul, Plutarch nu se identifica în totalitate cu dogma stoică, deoarece a utilizat interpretarea alegorică²⁸. În orice caz, Plutarch n- a fost un filosof eclectic de tipul lui *Antiochus din Ascalon*²⁹, cel care a căutat o reconciliere între învățăturile vechii Academii și cele ale Stoaei.

Platonismul lui Plutarch i-a permis să formuleze obiecții de neconciliat față de doctrina stoicilor. Dacă pentru stoici Divinitatea și Natura au fost în esență identice, pentru Plutarch scopul primar al vieții umane a fost asemănarea cu Divinitatea³⁰. Plutarch a respins viziunea monistă a stoicilor, acceptând dualismul corp-suflet sau materie-suflet³¹ și a perceput existența unei divinități transcendente³².

În concluzie putem afirma următoarele: Plutarch i-a criticat pe stoici în conformitate cu crezul său platonist. Însă *Academia*, de la Platon până în epoca lui Plutarch, a suferit și ea o serie de modificări doctrinale, iar reprezentanții *Stoaei* au devenit mult mai maleabili față de dogma stoică timpurie. Din aceste motive nu putem exclude existența unor interferențe între gândirea lui Plutarch și stoicismul timpului său³³.

Epicureismul era o filosofie influentă a epocii lui Plutarch. Până nu demult se acedea la ideea conform căreia Plutarch a avut o atitudine schimbătoare față de epicureism. Astfel, în tinerețe el ar fi acceptat anumite idei ale lor, așa cum reiese din tratatul *De superstitione*, apoi urmează o etapă de simpatizare cu ideile epicuriene, exprimate în special în *Quaest. conv.*, iar odată cu opera de maturitate a lui Plutarch putem vorbi de o atitudine critică la adresa lor³⁴. Obiecțiile unei asemenea teorii sunt: sursa principală pentru elaborarea lui *De superstitione* a fost probabil o lucrare a cinicilor³⁵ și nu sunt predominante ideile epicuriene. Cu toate eforturile întreprinse de *C. P. Jones*³⁶, cronologia lucrărilor lui Plutarch este departe de a fi soluționată. Apoi, în *De sup.*, Plutarch a negat principiul de bază al fizicii epicuriene: „...a crede că principiul tuturor lucrurilor sunt atomii și vidul- supoziția este falsă...” (164 - F); aceeași opinie este exprimată și în *Adv. Colot.* (1110 E - 1111 F). În *De Iside*, 45, 369-A, Plutarch a negat valabilitatea doctrinei lui Democrit și Epicur referitoare la

corpuri inanimate care ar sta la originea universului³⁷. Deci, principiul de bază al epicurienilor a fost negat în permanență de către Plutarch, datorită formației sale filosofice.

Ostilitatea lui Plutarch față de adepții epicureismului nu s-a bazat pe ignoranță, ci pe cunoașterea temeinică a filosofiei lor. A cunoscut operele lui *Epicur*, *Colotes* și *Metrodorus*, foarte posibil citind lucrările originale. Ca și în cazul stoicilor, atitudinea lui Plutarch față de epicurieni variază în funcție de personalitățile pe care le descria în lucrările sale, astfel reușind să facă o distincție între dogme și oameni³⁸. Epicur a fost considerat de către Plutarch ca fiind un filosof ale cărui opinii merită toată atenția³⁹. Poziția sa față de Colotes este diferită, *Adversus Colotem* reflectă antipatia lui Plutarch față de incoerența și lipsa de învățătură a lui Colotes. Capitolele 8-12 din același tratat (1110 E- 1113 D) nu reprezintă numai criticile lui Plutarch asupra interpretărilor lui Colotes despre Democrit și Empedocle, ci și o utilă sinteză a teoriei atomiste a lui Epicur, desigur alături de propriile obiecții. Uneori, Plutarch și-a exprimat adversitatea față de anumiți reprezentanți ai curentului aflați în viață, cum ar fi cazul lui *Heracleides* în lucrarea *Non posse suaviter vivi sec. Epic.* (1086 - E sqq.).

Trebuie remarcat faptul că în anumite situații Plutarch a înțeles greșit sau a interpretat eronat părerile epicurienilor, fapt datorat atitudinii sale critice față de întreaga școală. Plutarch fiind un platonist convins, a refuzat veridicitatea teoriei atomiste, cea care nega providența și imortalitatea sufletului, și rolul important acordat plăcerii, considerată de epicurieni a fi lucrul cel mai de preț⁴⁰.

După *R. Hirzel*⁴¹ ar fi existat două etape majore în viața lui Plutarch, cea atheniană, influențată de scepticism și cea de la Delphi, caracterizată prin „religiöser Tiefsinn und Hang zur Mystik“.

Există indicii conform cărora Plutarch ar fi crescut într-un mediu favorabil neopitagoreismului, iar după *K. Ziegler* aceste influențe s-ar fi datorat tatălui lui Plutarch, *Autobulos*⁴².

După *E. Zeller*⁴³, Plutarch era un „pythagoraisierender Platoniker“, părere care în cercetările moderne câștigă din ce în ce mai mulți adepți.

Ceea ce se impune este analiza influenței decisive a platonismului și măsura în care Plutarch se delimita de teoriile clasice ale curentului.

Odată încetată activitatea celei de-a „Cincea Academii“⁴⁴, ideile platonismului au fost răspândite prin intermediul unor gânditori aparte. Aceștia au simțit nevoia să vorbească de o aparentă unitate a doctrinei, deoarece odată cu *Antiochus din Ascalon*, Academia ca instituție a încetat să mai exis-te⁴⁵. Gânditorul amintit, cel care a revenit la conceptele vechii Academii, împrumutând o serie de idei străine platonismului, mai ales stoice, a fost cel care a inaugurat **platonismul mediu**. Plutarch a făcut parte din „rândurile“ acestuia, fiind influențat de un nou curent platonist, numit cel „oriental“, avându-l ca reprezentant de seamă pe *Ammonios*⁴⁶.

Plutarch a fost convins că filosofia sa era în concordanță cu tradiția platonice și Academică. Totodată, a scos în evidență faptul că scopul filosofiei Academiei este căutarea adevărului⁴⁷. Ideile lui Plutarch au constituit punctul de plecare pentru discuții ulterioare referitoare la platonism. Chiar dacă *Timaios* a lui Platon a atras atenția unor gânditori cum ar fi Aristotel, Crantor sau Cicero, totuși ontologia platonice a fost cunoscută în Antichitate târzie datorită lucrării lui Plutarch: *De animae procreatione in Timaeo*⁴⁸. În momentul în care analizăm această lucrare vom avea ocazia să constatăm faptul că Plutarch câteodată a prezen-

tat arbitrar, contradictoriu sau distorsionat sensurile ideilor lui Platon⁴⁹. De altfel, *H. Cherniss* a evidențiat faptul că Plutarch nu dorea o redare fidelă a operei lui Platon⁵⁰. El a apărat concepțiile „divinului“ Platon față de reprezentanții timpurii ai curentului, dar și față de unele critici ale stoicilor și epicurienilor⁵¹. Plutarch i-a „consacrat“ lui Platon trei tratate importante: cel amintit mai sus, apoi *Platonicae quaestiones* și *De Iside*; de asemenea, în foarte multe opere ale sale din *Moralia* găsim idei platonice⁵². Din aceste motive, deseori Plutarch a fost considerat de urmași doar un simplu reproducător al ideilor lui Platon sau mai grav, nici platonist, dar nici filosof⁵³.

Evident, lucrurile stau cu totul altfel; ca atare se impune o analiză succintă a platonismului lui Plutarch, iar investigațiile noastre vor fi ghidate de acele principii care au călăuzit spiritualitatea acestuia.

1. Divinitatea delphică

Pentru Plutarch, Apollo nu este un simplu fiu al lui Zeus și Leto care trebuia adorat, nici Soarele⁵⁴, ci mai degrabă Divinitatea supremă a platonismului, Bunul din *Republica*, Demiurgul din *Timaios*. O asemenea divinitate poate fi reprezentată de Soare (ca în *Republica*), nicidecum identificată cu Soarele⁵⁵. În privința naturii sale, Plutarch acceptă normele platonice enunțate în *Republica*, partea a II-a: el este unitar, neschimbător, binefăcător, nesupus patimilor. Orice manifestare supranaturală defavorabilă trebuie atribuită unei divinități inferioare și nu zeului suprem. Pentru Plutarch „zeii“ nu sunt altceva decât manifestări ale divinității supreme. Aceasta nu are formă, iar perfecțiunea unei asemenea zeități constă în înțelepciunea și nu în puterea ei⁵⁶.

2. Dualismul cosmic

Plutarch este recunoscut pentru tendințele sale dualiste. Autorul din Chaeronea prezintă interpretarea sa privind opiniile lui Platon despre Demiurg, substanță și materie în *De animae procreatione in Timaeo*. După Plutarch, Demiurgul crează sufletul și corpul cosmosului, dar nu din nimic, ca atare Demiurgul a utilizat principii precosmice care au existat dintotdeauna: 1). o corporalitate amorfă dezordonată și 2). o forță energetică irațională care ține în mișcare corporalitatea.

În capitolele 6-7, Plutarch identifică principiul irațional al mișcării cu „infiniatea“ (*ἀπειρία*) din *Philebos*, „dorința congenitală“ (*σύμφυτος ἐπιθυμία*) din *Politicus*, „necesitatea“ (*ἀνάγκη*) din *Timaios* și „sufletul malefic și dezordonat“ din *Legi X*⁵⁷. După Plutarch, prin identificarea sufletului precosmic cu răul, Platon a ocolit dificultățile stoicilor: răul din cosmos trebuie să aibă o cauză, dar aceasta nu poate fi nici zeul care în totalitate este bun și nici materia care nu are calitate și este inertă. Ca atare, numai sufletul este cel care poate cauza răul (*De animae*, 1015 D-E)⁵⁸.

Concepția dualistă a lui Plutarch se datorează, foarte probabil, lui Am-monios. Ea apare în *De E apud Delphos* (394-A) sub următoarea formă: lumea sublunară este dominată de zei secundari care posedă caracteristici antagonice celor ale lui Apollo⁵⁹. Indiferent de unde a venit această idee, ea face parte din viziunea lui Plutarch despre lume.

Dualismul reapare în *De Iside*, în care originea persană a acestuia este clară (vezi 369, A- E)⁶⁰. Plutarch și-a imaginat această lume ca un teatru în care are loc o dramă cosmică rezultată din tensiunea existentă între forțe opuse, dar în care binele triumfă.

3. Sufletul și intelectul

Plutarch separă net sufletul de intelect. În același timp a elaborat o teorie a morții „duble“ sau în „două etape“, expusă în mitul dialogului *De facie in orbe lunae* (945 B-C). Sufletul și intelectul părăsesc corpul în momentul morții și ating o regiune a Lunii, dar apoi intelectul lasă în urmă sufletul și se ridică către regiunea Soarelui.

Într-un alt dialog, *De genio Socratis* (591 D- E), aflăm mai multe despre relația intelect și sufletul- corp. În mod normal intelectul este separat, plutind deasupra corpului și acesta este ceea ce poate fi considerat demonul nostru personal, dar uneori el se poate atașa corpului.

Ca atare, Plutarch a ajuns la o diviziune tripartită: suflet-intelect- corp, care corespunde în bună măsură altor triade ale gândirii lui Platon⁶¹.

În cele din urmă trebuie remarcat faptul că Plutarch a fost influențat de Aristotel și peripatetici în domeniul eticii. În acest sens, un platonist din epoca vieții lui Plutarch avea de ales între a adera la doctrinele peripatetice privind moderarea pasiunilor (*metriopatheia*) și a virtuții ca formă de existență și o doctrină stoică mult mai austeră a extirpării pasiunilor (*apatheia*). Plutarch a optat pentru prima variantă, exprimându-și teoria etică în eseu *De virtuti morale*⁶².

NOTE

¹ *Introduction générale*, în: **Plutarch**, *Oeuvres Morales*, tome Ier, Ier partie, Paris, 1987, p. XIII.

² În cele ce urmează vom cita numai două dintre opiniile cele mai autorizate: **K. Ziegler**, *Plutarchos*, în: **PW** XXI, Stuttgart, 1951, coll. 639- 640, potrivit căruia data nașterii nu trebuie să depășească anul 45 d. Hr.; iar după **C. P. Jones**, *Plutarch and Rome*, Oxford, 1971, pp. 13, 135, Plutarch s-ar fi născut între 40-45 d. Hr. Singurul punct de sprijin în acest sens este un pasaj din **De E apud Delphos**, 385 A- B în care Plutarch afirmă: „...în perioada vizitei lui Nero, ascultaserăm cele zise de Ammonios și de alții...“. Vizita în Grecia a lui Nero, de care se amintește în text, a avut loc spre sfârșitul domniei sale, probabil în 67 d. Hr., când Plutarch avea în jur de 20 de ani. În ceea ce privește data morții lui Plutarch, v. **C. Froidefond**, *Isis et Osiris*, Paris, 1988, p. 18, nota 2 (ultima dată amintită fiind 135 d. Hr.). După **R. Flacelière, J. Irigoien**, *Introduction générale*, în: **Plutarque**, *Oeuvres morales*, I, 1, Paris, 1987, p. XLIX autorul nostru ar fi decedat către 127 d. Hr., iar **C. P. Jones**, *op. cit.*, o fixează imediat după 117 d. Hr.

³ **Quaest. conv.**, 622- E, 669- C, 684- A, 738- B și **Vit. Ant.**, 28, 3. De altfel, însuși Plutarch a acordat un spațiu sporit în *De liberis educandis*, dar și în alte lucrări ale sale, rolului familiei în educație, v. **F. Albini**, *Family and the Formation of Character. Aspects of Plutarch's Thought*, în: **J. Mossman** (ed.), *Plutarch and his Intellectual World*, Duckworth, 1997, pp. 59 - 71.

⁴ După **Eunap**, *Vitae philos. et sophist* Ammonios era originar din Egipt, ceea ce a fost acceptat de majoritatea celor care s-au dedicat cercetării vieții lui Plutarch, v. **C. P. Jones**, *The Teacher of Plutarch*, **HSt. Cl. Ph.** 71 (1966), pp. 205-213, **B. Puech**, *Prosopo-graphie des amis de Plutarque*, în: **ANRW** (1992), II / 33. 6, pp. 4835-4836; totuși **R. Flacelière, J. Irigoien**, *loc. cit.*, p. XIX, nota 1 nu exclude și o altă posibilitate: era din naștere sau a devenit athenian, considerând relatările lui Eunap nefondate. După autorii amintiți, a purta un nume teoforic egiptean nu înseamnă că persoana respectivă provine din Egipt.

⁵ **De E apud Delphos**, 384 C-E.

⁶ **Quaest. conv.**, V 5, 1- 678 C; vechile lucrări ale lui **E. Parthey**, *Plutarch über Isis und Osiris*, Paris, 1850, p. 147 și **E. Guimet**, *Plutarque et l'Égypte*, **La Nouvelle Revue**, Paris, 1898, pp. 1-13 au exclus posibilitatea vizitării Alexandriei datorită faptului că Plutarch nu a dat dovadă de o cunoaștere acceptabilă a geografiei Egiptului și niciăieri nu oferă o descriere a orașului. **Th. Hopfner**, *Plutarch über Isis und Osiris*, II, Prag, 1941, p. 179 a respins aceste teorii, dar fără o argumentație credibilă. **R. Flacelière, J. Irigoin**, *loc. cit.*, p. XXVIII amintesc de nenumăratele pasaje din opera lui Plutarch care reflectă preluarea unor cunoștințe din domeniul medicinei alexandrine.

⁷ *loc. cit.*, p. XXIX, nota 1.

⁸ **C. P. Jones**, *Plutarch and Rome*, Oxford, 1971, pp. 21 sqq.

⁹ **D. A. Russell**, *Plutarch*, London, 1973, p. 8.

¹⁰ *Towards a Chronology of Plutarch's Works*, **JRS** 56 (1966), p. 74.

¹¹ v. **Rep.** IV, 427 B- C și **Legile**, 5, 738 B.

¹² În momentul în care romanii au devenit stăpâni Greciei, în secolul II î. Hr. oracolul de la Delphi și-a pierdut deja importanța pe care o deținuse. În jurul anului 100 d. Hr. a fost consultat numai în chestiuni minore, cum ar fi: căsătorii, călătorii, împrumuturi, cumpărarea de sclavi, recoltă sau sănătate publică (**Plutarch**, *De Pythiae oraculis*, 26-28, 407 C - 408 C). În general, a se vedea **S. Levin**, *The Old Oracles in Decline*, în: **ANRW** II / 18, Berlin - New York, 1989, pp. 1599-1649.

¹³ v. **S. Levin**, *loc. cit.*, pp.1606-1615, iar mai recent cf. **M.-A. Zagdoun**, *Plutarque à Delphes*, **REG** 108 (1995), pp. 586- 592.

¹⁴ **F. Lefèvre**, *L'Amphyctionie pyléo-delphique: histoire et institutions*, Paris, 1998, p. 129 și nota 633.

¹⁵ În conformitate cu acest lexicon, Traian i-ar fi conferit lui Plutarch *ornamentia consularia* și a ordonat magistraților romani din Illyria să-i solicite sfatul lui Plutarch, v. *Suidae Lexikon*, ex recognitione Immanuelis Bekkeri, Berolini, 1854, p. 864.

¹⁶ După Eusebiu, în 119-120 „filosoful Plutarch din Chaeroneea, devenit bătrân, a fost însărcinat de către împărat (Hadrian) să guverneze Grecia“, v. ed. **Schoene**, 2, pp. 164 sq. Remarcăm faptul că ambele tradiții au fost recunoscute a fi veridice de către **S. Fein**, *Die Beziehungen der Kaiser Trajan und Hadrian zu den litterati*, Stuttgart- Leipzig, 1994, pp. 167-174, ca de altfel și de **K. Ziegler**, *loc. cit.*, coll. 658 sq., în timp ce **R. Flacelière, J. Irigoin**, *loc. cit.*, p. LI au rămas oarecum sceptici.

¹⁷ *In Mist Apparelled. Religious Themes in Plutarch's Moralia and Lives*, Leiden, 1977, p. 274.

¹⁸ **H.-I. Marrou**, *Istoria educației în antichitate*, tr. rom., vol. I, București, 1997, p. 280.

¹⁹ **M. Spannaut**, *Le Stoïcisme des Pères de l'Eglise*, Paris, 1957, pp. 50-52.

²⁰ **D. Babut**, *Plutarque et le stoïcisme*, Paris, 1969, pp. 316-317.

²¹ **Ibidem**, pp. 181-270; **B. Puech**, *Prosopographie des amis de Plutarch*, în: **ANRW** II/33. 6, 1992, pp. 4831-4893.

²² *Plutarch and Stoicism*, în: **ANRW** II / 36. 5, 1992, pp. 3336-3337.

²³ v. în acest sens **J.- M. André**, *Les écoles philosophiques aux premiers siècles de l'Empire*, în: **ANRW** II / 36. 1, 1987, pp. 5-77.

²⁴ **D. Babut**, *op. cit.*, pp. 15-16; v. **Ibidem**, p. 16, n. 6 unde **Babut** prezintă o serie de argumente conform cărora pentru Plutarch stoicismul se identifica cu stoicismul timpuriu.

²⁵ **J. P. Hershbell**, *loc. cit.*, p. 3339.

²⁶ **D. Babut**, *op. cit.*, pp. 226-230 și **W. C. Helmbold, E. N. O'Neil**, *Plutarch's Quotations*, London, 1959, pp. 14-17.

²⁷ **J. P. Hershbell**, *loc. cit.*, pp. 3344- 3345.

²⁸ **J. G. Griffiths**, *Plutarch's De Iside et Osiride*, Cardiff, 1970, p. 532 și **D. Babut**, *op. cit.*, p. 386.

²⁹ **J. Dillon**, *The Middle Platonists. A Study of Platonism, 80 B. C. to A. D. 220*, London, 1977, pp. 52-113.

³⁰ **Ibidem**, p. 192.

³¹ v. în acest sens **De animae procreatione in Timeo**, **J. P. Hershbell**, în: **ANRW** II / 36. 1, 1987, pp. 234-247.

³² **Seneca** a fost unul dintre acei gânditori care a acceptat existența unei Divinități trans-cendentale, dar teoretic a aderat la materialismul stoic timpuriu, v. **J. M. Rist**, *Seneca nad Stoic Orthodoxy*, în: **ANRW** II / 36. 3, pp. 2010-2011.

- ³³ **J. P. Hershbell**, *loc. cit.*, p. 3350; a se vedea și interesantul articol al lui **D. Babut**, *Polémique et philosophie dans deux écrits antistoiéiciens de Plutarque*, **REA** 100 (1998), pp. 11- 42.
- ³⁴ **R. Flacelière**, *Plutarque et l'épicurisme*, în: *Epicurea in memoriam Hectoris Bignone*, Genoa, 1959, p. 199 și **R. Flacelière, J. Irigoin**, *Introduction générale*, în: **Plutarque, Oeuvres Morales**, tome I, 1-re partie, Paris, 1987, pp. CXXXIII sqq.
- ³⁵ **H. Erbse**, *Plutarchs Schrift ΠΕΡΙ ΔΕΙΣΙΑΙΜΟΝΙΑΣ*, **Hermes** 80 (1952), pp. 299-300.
- ³⁶ *Towards a Chronology of Plutarch's Works*, **JRS** LVI (1966), pp. 61-74.
- ³⁷ După **J. Dillon**, *The Middle Platonists*, London, 1977, p. 203 afirmațiile din capitolul aflat în discuție prezintă elemente sigure ale concepției dualiste a lui Plutarch.
- ³⁸ Pentru Plutarch și prietenii săi din rândul epicurienilor v. **J.- M. André**, *Les écoles philosophiques aux premiers siècles de l'Empire*, în: **ANRW** II / 36. 1, 1987, pp. 5-77.
- ³⁹ **J. Boulogne**, *Plutarque et l'épicurisme*, Paris, 1986, p. 146.
- ⁴⁰ **J. P. Hershbell**, *Plutarque and Epicureanism*, în: **ANRW** II / 36. 5, pp. 3353- 3383.
- ⁴¹ *Plutarque*, Leipzig, 1912, pp. 8- 10, v. și **R. Flacelière**, *Plutarque et la Pythie*, **REG** 56 (1943), pp. 72- 111.
- ⁴² **PW** XXI / 1, 1951, coll. 643 sqq.
- ⁴³ *Philosophie der Griechen*³, Leipzig, 1909, p. 193.
- ⁴⁴ **J. Glucker**, *Antiochus and the Late Academy*, Göttingen, 1978, pp. 121-158.
- ⁴⁵ **J. Opsomer**, *Divination and Academic 'Scepticism' according to Plutarch*, în: **L. van der Stockt, Plutarque Lovaniensia. A Miscellany of Essays on Plutarch**, Lovanii, 1996, pp. 178- 179; v. și aprecierea lui **J. Dillon**, *Plutarque and Platonist Orthodoxy*, **ICS** 13 (1988), p. 358: „what we are dealing with in the period after about 80 B. C. is no more than a series of individual teachers, in various centres“.
- ⁴⁶ Printre ceilalți „alexandrini“ îi amintim pe *Dion și Eudoros*; v. **C. Froidefond**, *Plutarque et le Platonisme*, în: **ANRW** 36 / 1, 1987, pp. 188-189.
- ⁴⁷ Spre exemplu **Quaest. Plat.** I, 1000 B-D.
- ⁴⁸ **G. W. M. Harrison**, *The Influence of Plutarch's Middle Platonism on early Arab Intellectual History*, în: **L. van der Stockt** (ed.), *Plutarque Lovaniensia. A Miscellany of Essays on Plutarch*, Lovanii, 1996, pp. 137 sqq.
- ⁴⁹ **K. Ziegler**, *Plutarchos von Chaironeia*, în: **PW** XXI/1, 1951, col. 745 și **H. Cherniss**, *Plutarch's Moralia*, XIII/1, Cambridge-Massachusetts, 1976 (= **LCL**, No. 427), pp. 146-147.
- ⁵⁰ *loc. cit.*, p. 147.
- ⁵¹ **J. P. Hershbell**, *Plutarch's 'De animae procreatione in Timaeo'*, în: **ANRW** II/ 36. 1, 1987, pp. 234- 247.
- ⁵² **C. Froidefond**, *Plutarque et le Platonisme*, în: **ANRW** II. 36/1, 1987, pp. 185 sqq.
- ⁵³ **J. Dillon**, *The Middle Platonists*, London, 1977, p. 228.
- ⁵⁴ v. obiectiile sale în **De Pythiae oraculis**, 400-D.
- ⁵⁵ **De E apud Delphos**, 393 D-E.
- ⁵⁶ v. o analiză exhaustivă a problemei la **F. E. Brenk**, *The Religious Spirit of Plutarch*, în : **ANRW** II/36. 1, 1987, pp. 262-275.
- ⁵⁷ **J. P. Hershbell**, *Plutarch's 'De animae procreatione in Timaeo'*, în: **ANRW** II/ 36. 1, 1987, p. 242.
- ⁵⁸ **Ibidem**, p. 243.
- ⁵⁹ **J. Dillon**, *The Middle Platonists*, London, 1977, p. 171.
- ⁶⁰ La Platon această chestiune este mult mai complexă, cf. **S. Pétrement**, *Eseu asupra dualismului la Platon, la gnostici și la maniheeni*, tr. rom., București, 1996, pp. 156 sqq.
- ⁶¹ **G. W. M. Harrison**, *loc. cit.*, p. 138, nota 6; trebuie remarcat faptul că triada neo- platonică **ἐφετόν - ἰκανόν - τέλειον** își are antecedentele în lucrările lui Plutarch, în special *Quaest. conv.* 203 B-204 C, 210 A-D și *De Iside*, 374 D, cf. **J. Whittaker**, *Proclus and the Middle Platonists*, în: **J. Pépip, H. D. Saffrey** (eds.), *Lecteur et interprète des anciens*, Paris, 1987, p. 288.
- ⁶² v. pe larg întreaga problematică în excelenta sinteză a lui **D. Babut**, *Plutarque, Aristote et l'aristotélisme*, în: **L. van der Stockt** (ed.), *Plutarque Lovaniensia. A Miscellany of Essays on Plutarch*, Lovanii, 1996, pp. 1- 28.